

Ερωτική βία και θύματα βιασμού στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου

Η ΤΕΛΕΣΗ ΕΝΟΣ βιασμού σε όλες τις εκφάνσεις του συνιστά, κατά κοινή ομολογία, σοβαρότατο και ειδικό αδίκημα, το οποίο και επισύρει ποινικές κυρώσεις. Πρόκειται για φαινόμενο που έχει εξελιχθεί στις χιλιετίες και έχει απασχολήσει πλήθος Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων, ένας εκ των οποίων υπήρξε ο Οβίδιος. Ο τελευταίος, στις *Μεταμορφώσεις* του περιγράφει κατά προσέγγιση πενήντα περιπτώσεις ερωτικής βίας, οι οποίες και μπορούν να συνθέσουν ενιαία εικόνα γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα.¹ Στο πλαίσιο της παρούσας ανακοίνωσης έχω επιλέξει να εκθέσω δύο ιδιαίζουσες περιπτώσεις βιασμού: η πρώτη αφορά στη μοναδική περίπτωση βιασμού του Ερμαφρόδιτου από τη Νύμφη και πηγή Σαλμακίδα (Οβ. *Met.* 4.271-388) και η δεύτερη στον σκληρότατο βιασμό της Φιλομήλας από τον άνδρα της αδελφής της, Τηρέα (Οβ. *Met.* 6.424-676). Η έμφαση δίδεται κάθε φορά στα αίτια τέλεσης του βιασμού, στον χώρο διεξαγωγής του, καθώς και στις ευρύτερες συνέπειές του για το θύμα, αλλά και τον θύτη.

Ερμαφρόδιτος και Σαλμακίς

Η ιστορία του Ερμαφρόδιτου και της Σαλμακίδος βρίσκεται στο τέταρτο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* και συγκεκριμένα στους στίχους 271-388. Ο αναγνώστης την πληροφορείται διά στόματος Αλκιθόης, μιας εκ των θυγατέρων του Μινύα, η οποία

¹ Curran (1978: 214).

δεν ασπάζεται τη λατρεία του θεού Βάκχου, αλλά αντίθετα επιδίδεται μαζί με τις αδελφές της στην αφήγηση ιστοριών και στο γνέσιμο. Η εν λόγω ιστορία έχει επιλεγεί, καθώς, κατά τη γνώμη της εκφωνήτριας, είναι «πρωτάκουστη» (281, *praetero dulcique animos novitate tenebo*, και τις ψυχές σας θα καταθέλω μ' ήδυσμα νέο).² Η κόρη πρόκειται να δώσει το αίτιον για το οποίο τα νερά της πηγής Σαλμακίδος έχουν περιέργες δυνάμεις και εκθηλύνουν όποιον άνδρα εισέρχεται σε αυτήν (286, *remolliat*). Με αυτόν τον τρόπο, ο αναγνώστης πρόκειται να μεταφερθεί νοερά στην Καρία, όπου και θα διαδραματισθούν τα γεγονότα της συγκεκριμένης ιστορίας.

Ο Ερμαφρόδιτος,³ γιος του Ερμή και της Αφροδίτης, δεκαπέντε ετών, έχει κινήσει για την Ασία προς εξερεύνηση των ποταμών της. Ο συγγραφέας δηλώνει εξαρχής πως πρόκειται για ένα ιδιαίτερα όμορφο νεαρό αγόρι,⁴ το οποίο μοιάζει εξίσου και με τους δύο θεϊκούς γονείς του (290-291, *cuius erat facies, in qua materque paterque / cognosci possent*, η ομορφιά του ήτανε τέτοια, που την μητέρα και τον πατέρα / σ' αυτό μπορούσες να αναγνωρίσεις), από τους οποίους έλαβε και το όνομα (291, *nomen quoque traxit ab illis*, και τ' όνομά του πήρε από κείνους).⁵ Με την άφιξή του στην Καρία, αντικρίζει λίμνη με διαυγή και διάφανα νερά (297-298, *videt hinc stagnum lucentis ad imum / usque solum lymphae*, βλέπει μια λίμνη που νερό είχε πολύ καθαίο / ως τον βυθό της· 300, *perspicuus liquor est*, διάφανο είναι το νερό τούτης). Πρόκειται για τη λίμνη Σαλμακίδα, η οποία ταυτοχρόνως είναι και Νύμφη. Με τη δεύτερή της αυτή ιδιότητα κατά νου, τα διάφανα νερά μπορούν να ερμηνευθούν ως διάφανα και πολύ λεπτά

² Για τις ανάγκες της παρούσας ανακοίνωσης, προβαίνω στην αξιοποίηση του λατινικού κειμένου από τους Carps et al. (1916), *Ovid: Metamorphoses, Vol. I, Books 1-VIII*, London: William Heinemann και της μετάφρασης από τον Τσοχαλή, Θ. (2009), *Οβιδίου Μεταμορφώσεις με έμμετρη μετάφραση στη νέα ελληνική*, Αθήνα.

³ Το όνομά του δηλώνεται μόλις στον στίχο 383.

⁴ Σύμφωνα με τον Anderson (1996), ίσως ο ποιητής να εννοεί ταυτόχρονα ότι ο νεαρός βρίσκεται σε ηλικία κατά την οποία δεν μπορεί να αποφασίσει εάν είναι άνδρας ή γυναίκα. Έτσι μπορούν ενδεχομένως να αιτιολογηθούν οι συνεχείς αναφορές στο νεαρό της ηλικίας του Ερμαφρόδιτου.

⁵ Η διπλή φύση του Ερμαφρόδιτου φαίνεται και από την ετυμολογία του ονόματός του.

ρούχα, τα οποία εκείνη αρέσκεται να φορά.⁶ Είναι δηλωτική η πρόθεση του γράφοντος να «παίξει» με τη διττή φύση της Σαλμακίδος ως πηγής και γυναίκας ταυτόχρονα, της οποίας η μια ιδιότητα γίνεται αποδεκτή από τον νέο, ενώ η άλλη όχι.⁷ Η Σαλμακίς δεν ενσαρκώνει το πρότυπο μιας οποιασδήποτε Νύμφης και δεν παρουσιάζει ομοιότητες με άλλες Νύμφες που έχει συναντήσει ο εκάστοτε αναγνώστης εντός των *Μεταμορφώσεων*: η ίδια δεν γνωρίζει από κυνήγι ούτε από τόξο ούτε από αγώνες δρόμου και είναι παντελώς άγνωστη στη θεά Αρτέμιδα (302-304, *sed nec venatibus apta nec arcus / flectere quae soleat nec quae contendere cursu, / solaque naiadum celeri non nota Dianae*, μα στο κυνήγι άμαθη είναι και ούτε έχει / συνήθεια τούτη να κάμπει τόξο, ούτε γνωρίζει αγώνες δρόμου / η μόνη Ναϊάδα που η ταχεία Άρτεμις τούτη δεν τη γνωρίζει). Επιπλέον, δεν υπακούει στις προτροπές των αδελφών της να ασχοληθεί με τις κυνηγετικές δραστηριότητες (308-309, *nec iaculum sumit nec pictas illa pharetras / et tua cum duris venatibus otia miscet*, ούτε ακόντιο παίρνει εκείνη, ούτε κατάστικτες καλές φαρέτρες, / ούτε μοιράζει την άνεσή της με ιδικά της σκληρά κυνήγια). Στο σημείο αυτό προφανώς υπονοείται το γεγονός ότι η Νύμφη δεν ενδιαφέρεται για την παρθενία, αλλά μόνο για τον έρωτα και τον γάμο. Η υπόνοια ενισχύεται με την αναφορά στις πραγματικές επιδιώξεις της Σαλμακίδος, οι οποίες αφορούν κατ' αποκλειστικότητα στον καλλωπισμό του εαυτού της (310-315, *sed modo fonte suo fonnosos perluit artus, / saepe Cytoriaco deducit pectine crines / [...] / nunc perlucenti circumdata corpus amictu / mollibus aut foliis qut mollibus incubat herbis; / saepe legit flores*, αλλά μονάχα τα όμορφα της μέλη λούζει μέσ' στην πηγή της / και τα μαλλιά της με μια χτένα Κυτωριακή συχνά χτενίζει / [...] / και τώρα ένα διάφανο πέπλο βάζοντας γύρω απ' το κορμί της, / ξαπλώνει πάνω σ' απαλά φύλλα ή και πάνω σ' απαλή χλόη· / συχνά μαζεύει άνθη).⁸ Η εικόνα της

⁶ Keith (2009: 362).

⁷ Simpson (2004: 303).

⁸ Η Σαλμακίς ήδη πριν την τέλεση του βιασμού του νεαρού Ερμαφρόδιτου καθιερώνεται ως αντί-Καλλιστώ. Η τελευταία, της οποίας η ιστορία βρίσκεται στο 2.401-530 δεν έδιδε καμία σημασία στην εξωτερική της εμφάνιση, μα κύριο μέλημά της ήταν το κυνήγι και η υπακοή στη θεά Αρτέμιδα, της

Νύμφης να συλλέγει λουλούδια συνιστά μοτίβο και παραπέμπει σε κορίτσι που βρίσκεται μακριά από την προστασία της οικογένειάς του και άρα είναι εκτεθειμένο στις ορέξεις ενός αρσενικού. Ο εξοικειωμένος με τις *Μεταμορφώσεις* αναγνώστης θα εικάζε εύλογα ότι η ίδια θα έπεφτε θύμα βιασμού, σκέψη που σύντομα θα αλλάξει, αφού το μοτίβο παρακάτω θα ανατραπεί πλήρως.⁹

Η Νύμφη με το που αντικρίζει τον *puer* αρχίζει να τον ποθεί (316, *cum puerum vidit visumque optavit habere*, τον νέο ως είδε κι αφού τον είδε επεθύμησε να έχει τούτον) και, προσομοιάζοντας σε τυπική *puella* της ελεγείας, επιστρατεύει τις κολακειές για να τον κατακτήσει.¹⁰ Αφού αποθεώνει την εξωτερική του εμφάνιση (320-321, “*puer o dignissime credi / esse deus, seu tu deus esse, potes esse Cupido*”, “Νέε πανάξιε να θεωρείσαι θεός πως είσαι, αν θεός είσαι, μπορείς να είσαι εσύ ο Έρωσ), του προτείνει αποκάλυπτα να συνευρεθούν, εάν δεν έχει γυναίκα (328, *seu nulla est, ego sim, thalamumque ineamus eundem*, αν δεν υπάρχει, εγώ ας είμαι και σ’ αυτόν μέσα τον θάλαμο ας μπούμε). Το ωμό και απροσημάτιστο των προθέσεων της Σαλμακίδος έρχεται σε αντίθεση με την ηρεμία που χαρακτηρίζει τον Ερμαφρόδιτο, ο οποίος, ως γνήσιος *puer* της ελεγείας, αντίστοιχα, κοκκινίζει στο άκουσμα των λόγων της (*rubor, erubuisse, rubenti*) και ενώ η Νύμφη απλώνει απειλητικά τα χέρια της στον λαιμό του, εκείνος δηλώνει ότι θα φύγει, εάν συνεχίσει να του λέει άλλα παρόμοια (334-336).

Εκείνη τρομάζει και προσποιείται ότι φεύγει (337-340), αφήνοντας το ειδυλλιακό τοπίο ελεύθερο για τον νέο. Εκείνος βουτά χαρωπά τα άκρα των ποδιών του στην πηγή (343, *summa pedum taloque tenus vestigia tingit, τ’ ακραία ίχνη των δυο ποδιών του ως τα σφυρά του τα βουτά μέσα*) και έπειτα βγάζει τα ρούχα του και βουτά

οποίας την αγάπη είχε κερδίσει. Δεν την απασχολούσε, λοιπόν, ο έρωτας ή ο γάμος, παρά μονάχα η διατήρηση της παρθενίας. Όπως υπογραμμίζει και ο Anderson (1996), ο Οβίδιος στο έργο του κάνει λόγο κυρίως για εκείνες τις γυναίκες που δεν δίνουν σημασία στην εξωτερική τους εμφάνιση. Η Σαλμακίς συνιστά εδώ οπωσδήποτε εξαίρεση στον γενικό κανόνα.

⁹ Anderson (1996: 446).

¹⁰ Σε ανάλογη πράξη, δίχως όμως ερωτική στόχευση, προέβη και ο Οδυσσεάς προς τη Ναυσικά, όταν έφθασε στο νησί των Φαιάκων, με απώτερο σκοπό να εξασφαλίσει τη βοήθειά της (Ομ. Ώδ. 4.149 κ.ε..).

γυμνός εντός αυτής (344-345, *nec mora [...] / mollia de tenero velamina corpore point*, χωρίς ν' αργήσει, [...] / απ' τ' απαλό του κορμί του βγάζει τα λεπτά ρούχα και τ' αποθέτει). Η Σαλμακίς δεν μπορεί να συγκρατήσει την ηδονή της και βουτά μαζί του στην πηγή, αναφωνώντας: "*vicimus, meus est!*" (356). Η συγκεκριμένη φράση λέγεται από τους άνδρες βιαστές και τους χαρακτηρίζει πλήρως.¹¹ Εδώ δηλώνει και τη βίαιη σύγκρουση των δύο. Η Σαλμακίς θωπεύει, φιλάει και αγκαλιάζει ιδιαίτερα επιθετικά τον νεαρό (358-360, *rugnantemque oscula carpit / subiectaue manus invitaue pectora tangit / et nunc hac iuveni, nunc circumfunditur illac*, φιλιά του αρπάζει, / τα χέρια απλώνει κάτω από κείνο, που ενώ δεν θέλει, το στήθος του αγγίζει / και τότε απ' το' να, τότε απ' τ' άλλο μέρος τον νέο τον γυροφέρνει), ο οποίος προβάλλει μεν αντίσταση (361, *denique nitentem contra elabique volentem / [...] perstat Atlantiades*, τέλος παρ' ότι πασχίζει ενάντια και θέλει εκείνος να διαφύγει / [...] της αντιστέκεται ο Ατλαντίδης), αλλά τελικά παγιδεύεται στα νερά της Σαλμακίδος, η οποία *ut serpens* τυλίγεται τριγύρω του και τον κρατά δέσμιό της. Η Νύμφη ζητά από τους θεούς να μην αποχωρισθεί ποτέ ο ένας τον άλλο (371-372, *ita di iubeatis, et istum / nulla dies a me nec me deducat ab isto*, έτσι θεοί μου εσείς προστάξτε μήτε μια μέρα / από εμέ τούτος ν' αποχωρήσει, μήτε από τούτον εγώ ποτέ μου), ευχή που οι μακάριοι εισάκουσαν. Μάλιστα, η προσευχή της μοιάζει με την ευχή του ιερού μυστηρίου του γάμου κατά το οποίο «καί ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν». Ἐκτοτε, είναι μαζί σε μία όψη, ούτε άνδρας ούτε γυναίκα, αλλά κάτι ουδέτερο (378-379, *nec duo sunt sed forma duplex, nec femina dici, / nec puer ut possit nec utrumque et utrumque videtur*, δεν είναι δύο, μα διπλή όψη ούτε γυναίκα ούτε και νέο / μπορείς τους δυο τους να ονομάσεις, αλλά ουδέτερο όμως καθένα δείχνει). Η ένωσή τους αυτή δεν είναι φυσιολογική ή αμοιβαία, αλλά καταναγκαστική, καθώς δεν υπάρχει αγάπη και από τις δύο πλευρές, ενώ είναι άμεσα συνυφασμένη με τον βιασμό.¹²

¹¹ Οβ. *Met.* 2.437 (*victor Jupiter*) και 6.513 για τον Τηρέα.

¹² Anderson (1996: 453).

Η ως άνω περίπτωση ερωτικής βίας λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο ενός *locus amoenus*, μιας εὐτοπίας στην Καρία· σύμφωνα με τον Segal, τα συνήθη χαρακτηριστικά ενός *locus amoenus* είναι το απομονωμένο άλσος, το ήσυχο νερό, η σκιά, η δροσιά, το μαλακό γρασίδι και μερικές φορές τα βράχια ή η ύπαρξη μίας σπηλιάς.¹³ Το συγκεκριμένο τοπίο χρησιμοποιείται πλείστες φορές στο πλαίσιο των *Μεταμορφώσεων* για την τέλεση βιασμών· σε τέτοια εὐτοπία βιάσθηκε, επί παραδείγματι, η Ιώ και η Καλλιστώ από τον Δία.¹⁴ Η ειρήνη και η ομορφιά που χαρακτηρίζει τέτοιου είδους τοπία έρχεται σε πλήρη (και εσκεμμένη) αντίθεση με τη βιαιότητα των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα εντός τους.¹⁵ Εντός του πλαισίου της εὐτοπίας όπου βιάσθηκε ο Ερμαφρόδιτος ιδιαίτερη σημασία διαδραματίζει το υγρό στοιχείο, ένα από τα παλαιότερα λογοτεχνικά σύμβολα, γνωστό για τη διττή του υπόσταση: είναι ταυτόχρονα ζωογόνο και καταστροφικό.¹⁶ Ο Ερμαφρόδιτος περιπλανάται σε μια λίμνη με αιθαλή χόρτα, εικόνα παρθενική, πριν ο ίδιος αναγκαστεί να υποκύψει στη Σαλμακίδα και χάσει μια για πάντα την αρρενωπότητά του.¹⁷ Το νερό, επομένως, προσλαμβάνει νέα διάσταση και μετατρέπεται σε σύμβολο σεξουαλικότητας, δημιουργώντας αμφίσημη στάση απέναντι στην παρθενία.

Η Νύμφη Σαλμακίς, από την άλλη πλευρά, διαδραματίζει τον ρόλο μιας λάγνας θεότητας, γεμάτης αυτοπεποίθηση για την εξωτερική της εμφάνιση,¹⁸ η οποία αποπειράται να αποπλανήσει ένα άμαθο στον έρωτα και θηλυπρεπές αγόρι, το οποίο βιώνει έναν ιδιαίτερα σκληρό βιασμό πληρώνοντας απλά το «τίμημα» της ομορφιάς του.¹⁹ Η ιστορία αυτή συνιστά ιδιαίζουσα περίπτωση βιασμού λόγω του ότι το μοτίβο

¹³ Segal (1969: 4).

¹⁴ Οβ. *Met.* 1.588-600 και 2.409-431, αντίστοιχα.

¹⁵ Bernstein (2011: 67).

¹⁶ Segal (1969: 24).

¹⁷ Parry (1964: 276).

¹⁸ Robinson (1999: 218).

¹⁹ Ο Ερμαφρόδιτος παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με τον Νάρκισσο, ο οποίος ήταν ένα άμαθο στον έρωτα αγόρι που ερωτεύτηκε την ίδια του την όψη (Οβ. *Met.* 3.339-510).

του νεαρού κοριτσιού που βιάζεται από ένα αρσενικό ανατρέπεται πλήρως, αφού εν προκειμένω η λάγνα ακράτεια προέρχεται από ένα θηλυκό. Με άλλα λόγια, για πρώτη φορά η γυναίκα παρουσιάζεται ως θύτης και ο άνδρας ως θύμα του βιασμού. Η Νύμφη συμπεριφέρεται όπως ένας άνδρας βιαστής: η εικόνα, μάλιστα, των ματιών της Σαλμακίδος να καίνε σαν τον ήλιο στη θέα του αντικειμένου του πόθου της ανακαλούν την εικόνα του Ηλίου ως συμβόλου πρωτόγονης ενέργειας.²⁰ Παρά το γεγονός ότι ο Ερμαφρόδιτος απορρίπτει και δεν αποδέχεται τη γυναικεία φύση της Σαλμακίδος, φαίνεται να «διεισδύει» πρώτος κατά κάποιον τρόπο σε αυτή, χωρίς όμως να έχει εξαρχής κάποια ερωτική σκοπιμότητα: εξάλλου, ο Ερμαφρόδιτος είναι άπειρος στα ερωτικά θέματα. Μάλιστα, η πηγή Σαλμακίς θα λειτουργήσει ως ένα είδος ενυδρείου για εκείνον και το αγόρι ως ένα ανεκτίμητης αξίας έργο τέχνης εντός της.²¹

Τέλος, η κατάληξη των πρωταγωνιστών φαίνεται να έχει και τη θεϊκή συγκατάθεση, αφού τα μέλη τους ενώνονται σε ένα σώμα, το οποίο δεν είναι ούτε άνδρας ούτε γυναίκα. Η εν λόγω ένωση όχι μόνο ευνουχίζει τον νεαρό, αλλά διαγράφει εντελώς την υποκειμενικότητα της Σαλμακίδος, αφήνοντάς την απλώς ως ένα αδρανές τοπωνύμιο,²² γνωστό για τις δυνατότητές του να καθιστά *semivir* (367, μισός άνδρας) όποιον εισέρχεται εκεί, σύμφωνα με την προσευχή του Ερμαφρόδιτου. Έτσι, ο τελευταίος καταδικάζεται να υποφέρει εις το διηνεκές από τις συνέπειες μιας αγάπης σε υπερβολικές δόσεις.²³ Η ιστορία, φανερά επηρεασμένη από το πλατωνικό *Συμπόσιον*,²⁴ κλείνει στο σημείο αυτό και παρέχει το *αίτιον* -με την καλλιμαχική έννοια του όρου- για το οποίο ξεκίνησε η Αλκιθόη την αφήγησή της.

²⁰ Parry (1964: 277).

²¹ Παπαγγελής (2009: 171).

²² Keith (2009: 364).

²³ Romano (2009: 558).

²⁴ Πλ. *Συμπ.* 189d-192a.

Τηρέως, Πρόκνη και Φιλομήλα

Η ιστορία του Τηρέως και της Πρόκνης βρίσκεται στο έκτο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* του Οβιδίου και ειδικότερα στους στίχους 424-676. Ο Θρακιώτης Τηρέως βοήθησε την πόλη των Αθηνών σε στιγμή μεγάλου πολεμικού κινδύνου και ο βασιλιάς Πανδίων τού προσέφερε σε γάμο ως ανταμοιβή την κόρη του, Πρόκνη. Το γεγονός ότι ο πρωταγωνιστής της ιστορίας έλκει την καταγωγή του από τη Θράκη (424, *Threicius Tereus*), η οποία και είναι διαβόητη για την άγρια και πολεμική συμπεριφορά των κατοίκων της, ενδεχομένως να προΐδεάζει έμμεσα για την εξέλιξη της ιστορίας.²⁵ Ακόμη, σε μεταγενέστερο σημείο, ο ποιητής σχολιάζει ότι η γενιά του Τηρέα, από τον Άρη και την Αφροδίτη, έχει κλίση προς τα πάθη (459-460, *pronumque genus regionibus illis / in Venerem est, γιατί το γένος εκείνο έχει κλίση στα πάθη*). Κατά την περιγραφή της τέλεσης του γάμου των δύο, ο Οβίδιος φροντίζει να μεταδώσει στον αναγνώστη τον δυσοίωνα χαρακτήρα του, δηλώνοντας την παρουσία των Ευμενίδων, χθονίων θεοτήτων της αιματοχυσίας και της εκδίκησης, αλλά και ενός μπούφου πάνω από τη νυφική κλίνη (430-432, *Eumenides stravere torum, tectoque profanus / incubuit bubo thalamicque in culmine sedit, Οι Ευμενίδες που άρπαξαν δάδες από κηδεία και τις κρατούσαν, οι Ευμενίδες στρώσαν την κλίνη· πάνω στη στέγη ένας απαίσιος / μπούφος προσήλθε και στου θαλάμου την κορφή πάνω κάθισε ο ίδιος*). Μέσα σε τέτοιο κλίμα τελέσθηκε αυτός ο γάμος, από τον οποίο προέκυψε και ένα παιδί, ο Ίτυς (437, *quaquam erat ortus Itys*). Καθώς τα χρόνια περνούν, η Πρόκνη ζητά απελπισμένα από τον Τηρέα να φύγει για την Αθήνα και να παρακαλέσει τον πατέρα της να επιτρέψει στην αδελφή της, Φιλομήλα, να τους επισκεφθεί, κάτι το οποίο πραγματοποιείται (438-450). Από το σημείο της συνάντησης του Τηρέα μαζί της και έπειτα, κανείς δεν θα μπορούσε να φαντασθεί εύκολα την τροπή που θα λάβει η παρούσα ιστορία.

²⁵ Newlands (2017: 153).

Καθώς ο Τηρέυς φθάνει στην Αθήνα και συνομιλεί με τον πεθερό του δίνοντας τα χέρια ως ένδειξη φιλίας, ξαφνικά πλησιάζει με δραματικό τρόπο η Φιλομήλα (452, *ecce venit*). Πρόκειται για μια κόρη με περίσσια ομορφιά (451, *magno paratu*), καλλονή στον υπερθετικό βαθμό (452, *divitior forma*). Μάλιστα, ο Οβίδιος την παρομοιάζει με Ναϊάδα και Δρυάδα, νύμφες του νερού και των δασών, αντίστοιχα (453, *quales audire solemus naiadas et dryadas mediis incendere silvis*, κάλλος [...] που ακούμε συχνά πως έχουν οι ναϊάδες και οι δρυάδες που κατοικούνε μέσα στα δάση). Η εμφάνιση του νεαρού κοριτσιού διεγείρει (459, *existimulat*) τον Τηρέα, ο οποίος από τη στιγμή αυτή θα μετατραπεί σε τέρας και θα παύσει να είναι ο πιστός και αφοσιωμένος σύζυγος που έχει στο μυαλό της η Πρόκνη. Προκειμένου να καταφέρει όλα όσα επιθυμεί, γίνεται ευφραδής (*facundus*, 469), προσπαθεί να δωροδοκήσει εκείνη και τις συνοδούς της και κλαίει, ζητώντας της να έρθει στη Θράκη να δει την αδελφή της (461-471).²⁶ Εν τέλει, ο Πανδίων της δίνει την άδεια να αποχωρήσει και από εδώ και στο εξής αρχίζει η κόλασή της.

Ανεβαίνουν μαζί επάνω στο καράβι και αναχωρούν για τη Θράκη. Ο Τηρέυς αναφωνεί: “*vicimus, mecum mea vota feruntur!*”.²⁷ Ο βάρβαρος Τηρέυς κοιτάζει το αντικείμενο του πόθου του σαν τον αετό (516, *praedator*) που είναι έτοιμος να απλώσει τα γαμψά του νύχια (516, *pedibus abuncis*), επάνω στον λαγό (517, *nido in alto*) - θύμα. Ο Τηρέυς κλειδώνει τη φοβισμένη Φιλομήλα σε ένα σπίτι μέσα στο δάσος (521, *stabula alta*) και της φανερώνει τις εγκληματικές του επιθυμίες, βιάζοντάς την *virginem et unam* (524). Η κόρη τρέμει και φοβάται τον βιαστή της, εξαπολύοντάς του απειλές περί γνωστοποίησης του εγκλήματος που διέπραξε· τότε εκείνος βγάζει το ξίφος από τη

²⁶ Ο Τηρέυς συμπεριφέρεται ως εραστής της ελεγείας, ο οποίος αξιοποιώντας την *elocutio*, προσπαθεί να καταφέρει αυτό που επιθυμεί.

²⁷ Με το “*vicimus*” που φωνάζει δυνατά ο Τηρέυς, ανακαλείται το “*vicimus, meus est!*” της Σαλμακίδος λίγο πριν τον βιασμό του Ερμαφρόδιτου (4.356).

θήκη του και μεμιάς κόβει τη γλώσσα της Φιλομήλας, στερώντας της για πάντα τη δυνατότητα του προφορικού λόγου.

Η εν λόγω ιστορία βιασμού θέτει το ζήτημα του πάθους που ωθεί έναν άνδρα να χάσει τον αυτοέλεγχό του στην προσπάθεια ικανοποίησης της ερωτικής του επιθυμίας. Το πάθος αυτό, εν προκειμένω, ξεπερνά τα όρια και μετατρέπεται σε ασέβεια (*impietas*) προς άτομα του ιδίου οικογενειακού περιβάλλοντος.²⁸ Μάλιστα, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι με την ιστορία αυτή εισάγεται ο πρώτος βιασμός μέσα στις *Μεταμορφώσεις* που περιλαμβάνει αποκλειστικά ανθρώπους.²⁹ Η Φιλομήλα, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας της Αθήνας, βιάζεται όχι μέσα σε έναν *locus amoenus*, όπως ο Ερμαφρόδιτος, αλλά σε καλύβα εντός των αρχέγονων δασών της Θράκης (521, *silvis vetustis*). Μέσα σε αυτά τα συμφραζόμενα, ο χαρακτηρισμός της Φιλομήλας ως *Δρυάδος* κατά την πρώτη εμφάνισή της φαίνεται πως δεν είναι σε καμία περίπτωση τυχαίος, εφόσον το νεαρό κορίτσι υφίσταται την πλήρη ταπείνωση μέσα σε ένα δάσος, το οποίο λειτουργεί ως μάρτυρας του βιασμού και ακρωτηριασμού της. Ακόμα περισσότερο, η παρομοίωση του βιαστή με λύκο (527-528, *cani lupi*) είναι ιδιαίτερα οξυδερκής και συνδέεται με το δάσος ως τόπου διάπραξης του ειδεχθούς βιασμού, εφόσον αποτελεί το μέρος όπου συχνάζουν λύκοι.³⁰

Η ιδέα των ακαλλιέργητων δασών δημιουργεί εντυπωσιακή αντίθεση ανάμεσα στην Αθηναία (και άρα πολιτισμένη) Φιλομήλα, εντείνοντας τη φρίκη της κατάστασής της, και στη βιαιότητα που διέπει τον βιαστή της.³¹ Τα αρχαία δάση είναι συνώνυμα της απουσίας ανθρώπινης παρέμβασης και η σκοτεινότητά τους καθιστά εύκολη τη μυστικότητα των πράξεων που λαμβάνουν χώρα σε αυτά. Η κτηνώδης τοποθεσία και η έλλειψη εγγύτητας με την πόλη ως μέρους ανάπτυξης πολιτισμού

²⁸ Anderson (1972: 205).

²⁹ Newlands (2017: 154).

³⁰ Kaufhold (1997: 69).

³¹ Newlands (2017: 153).

είναι αφενός δηλωτικά του κόσμου και του χαρακτήρα του πρωταγωνιστή και αφετέρου είναι ο χώρος όπου θα συντελεστεί η ψυχική μεταστροφή της Φιλομήλας από αθώο κορίτσι σε δολοφόνο. Ακόμη, η παντελής απουσία θεών από αυτή την ιστορία έρχεται σε αντίθεση με εκείνη του Ερμαφρόδιτου, όπου οι θεοί φαίνεται να επισφραγίζουν την ένωσή του με τη Σαλμακίδα σε ένα σώμα. Στην περίπτωση της Φιλομήλας, οι θεοί δεν ακούν τις προσευχές και τις ικεσίες της να γλιτώσει από τη βιαιότητα του Τηρέα.³²

Η πρωταγωνίστρια της ιστορίας ενσαρκώνει, όμοια με τον Ερμαφρόδιτο, το τυπικό θύμα που δεν έχει διαπράξει τίποτα μεμπτό, ωστόσο τιμωρείται βάναυσα και άδικα εξαιτίας της φυσικής του ομορφιάς και της «παιδικής» άγνοιας - αθωότητας που το διέπει. Ο θύτης δρα οπωσδήποτε από θέση ισχύος, παρουσιάζεται στο αποκορύφωμα της δόξας του, έχοντας σώσει την Αθήνα από εξωτερικές απειλές³³ και έχοντας εισέλθει ως γαμπρός σε μια δυνατή οικογένεια της πόλης ως ελάχιστη ανταμοιβή για το καλό που έπραξε.

Η Φιλομήλα υφίσταται έναν κυριολεκτικό βιασμό του σώματός της από τον άνδρα της αδελφής της. Η λεκτική όμως αντίδρασή της, οι κραυγές και οι απειλές ότι θα μαρτυρήσει όλα όσα βίωσε στα χέρια του (533-548) κινεί την οργή του θύτη, ο οποίος προβαίνει σε έναν δεύτερο συμβολικό βιασμό της κόρης, κόβοντας με το σπαθί του τη γλώσσα της και στερώντας από αυτήν την αναφαίρετη ικανότητα της έκφρασης (556, *loqui compransam forcipe linguam / abstulit ense fero*, με μια λαβίδα τη γλώσσα της πιάνει και της την κόβει / μ' άσπλαχνο ξίφος). Ιδιαίτερη είναι και η σκηνή που έπεται: η γλώσσα τρέμει, καθώς πέφτει στο έδαφος, και τρέχει ψάχνοντας τον ιδιοκτήτη της (557-560).³⁴ Η εν λόγω πράξη συνιστά μέτρο πρόληψης εκ μέρους του

³² Anderson (1997: 220).

³³ Jacobsen (1984: 51).

³⁴ Σύμφωνα με τον Segal (1998), η Φιλομήλα είναι η μοναδική γυναίκα σε ολόκληρο το έργο που βιώνει οτιδήποτε πλησιάζει στην ακραία κατακρεούργηση του Ακταίονα, του Πενθέα και του Μαρσούα. Αυτός είναι και ο λόγος που η συγκεκριμένη ιστορία προκαλεί τρόμο και είναι μοναδική.

βιαστή, προκειμένου να αποτρέψει το ενδεχόμενο πιθανής τιμωρίας. Η μέριμνα αποσιώπησης της φρικτής πράξης του βιασμού εκ μέρους του θύτη συναντάται για πρώτη φορά εντός των *Μεταμορφώσεων*: ο μόνος που προσπαθεί να αποκρύψει τις πράξεις του είναι -εντελώς χιουμοριστικά- ο Δίας, ο οποίος δεν επιθυμεί συγκρούσεις με την Ήρα και στην ιστορία, για παράδειγμα, της Καλλιστούς, χαρακτηριστικά δηλώνει “*hoc certe furtum coniunx mea nesciet*” (423, «Αυτή βεβαίως την απιστία δεν θα τη μάθει η σύζυγός μου»).³⁵ Η επίδειξη σκληρότητας εκ μέρους του Τηρέα συνεχίζεται, αφού εξακολουθεί να ασελγεί στο σώμα της άτυχης κοπέλας, η οποία έχει βιασθεί σωματικά και ψυχικά (561-563).

Όμως, η έντονη θέληση της Φιλομήλας να φανερώσει στην αδελφή της την αδικία οξύνει την επινοητικότητα της: αποφασίζει να δημιουργήσει ένα υφαντό μέσω του οποίου θα εκφράσει με άναρθρο τρόπο όλα όσα βίωσε στα χέρια του Τηρέως (576-578, *stamina barbarica suspendit callida tela / purpureasque notas filis intexuit albis, / indicium sceleris*, σε βαρβαρικό στημόνι επάνω με εμπειρία ιστό κρεμάει / και πορφυρένια σημάδια η ίδια κέντησε τότε με λευκό νήμα, / δείγματα τούτα ανοσίου έργου). Το κείμενο δεν δηλώνει εάν το υφαντό περιγράφει τον βιασμό με λέξεις ή εικόνες: αυτό το γεγονός ενδέχεται να γίνεται εσκεμμένα από τον Οβίδιο, προκειμένου να υπογραμμισθεί ότι η πράξη του βιασμού και τα συνακόλουθά του δεν εκφράζονται με λόγια.³⁶ Το υφαντό τονίζει τη δύναμη της τέχνης ως έκφρασης και προβάλλει τον πολιτισμό του λόγου σε αντίστιξη με την άναρθρη προ-πολιτισμική ειρική που συμβολίζει ο Τηρέας.³⁷ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι από τον συγκεκριμένο βιασμό δεν προκύπτει εγκυμοσύνη, όπως σε άλλες περιπτώσεις ερωτικής βίας: αντίθετα, αυτό που προκύπτει είναι η *elocutio* της Φιλομήλας μέσω του έργου τέχνης

³⁵ Οβ. *Met.* 2.401-530.

³⁶ Marder (1992: 157 και 161).

³⁷ Παπαγγελής (2009: 199).

της.³⁸ Έτσι, το υφαντό εισάγει τον αναγνώστη στο δεύτερο μέρος της ιστορίας και στη μεταμόρφωση των δύο αδελφών σε Μαινάδες με στόχο την εκδίκηση και παραδειγματική τιμωρία του θύτη. Πράγματι, η ιστορία αυτή είναι μοναδική, εφόσον θέτει για πρώτη φορά εντός του έργου το μείζον ζήτημα της *ræna* για τον δράστη, η οποία και συντελεί στην τελική μεταμόρφωση των εμπλεκομένων στην ιστορία μελών.

Η αδελφή της Φιλομήλας, Πρόκνη, στη θέα του υφαντού παραμένει και εκείνη σιωπηλή (*silet*, 583-584), αλλά καταφέρνει να βρει και να απελευθερώσει την αδελφή της από τη φυλακή του Τηρέως, οδηγώντας την στο σπίτι τους (587-600). Η Πρόκνη δεν μπορεί να συγκρατήσει την οργή της, όπως δεν μπόρεσε να συγκρατήσει το πάθος του ο Τηρέυς: είναι έτοιμη να διαπράξει *nefas*. Όμως, η είσοδος του παιδιού της και η εξωτερική ομοιότητα με τον πατέρα του θα σταθεί ο λόγος της δολοφονίας του (621-622). Οι δύο αδελφές, μεταλλαγμένες ηθικά, προβαίνουν στη δολοφονία και στον διαμελισμό του Ίτυος (636-646), ενώ εκείνος είναι ακόμη ζωντανός. Η εξέλιξη της υπόθεσης ανακαλεί τα Θυέστεια Δείπνα: οι αδελφές εξαπατούν τον Τηρέα και του προσφέρουν να φάει ζωντανό τον υιό του (647-660). Έτσι, ο βιαστής και υποκριτής σύζυγος τιμωρείται και γίνεται ο ζωντανός τάφος του παιδιού του.³⁹ Η Πρόκνη μίλησε μέσω του παιδιού της μετατρέποντας τον Τηρέα σε παθητική μίμηση μιας στείρας αρσενικής μητρότητας και τιμωρώντας τον για το *nefas* που διέπραξε εις βάρος της ίδιας και της αδελφής της.⁴⁰

Τέλος, πληροφορούμενος την παιδοφαγία, ο Τηρέυς αρπάζει το ξίφος του και κυνηγά τις δύο αδελφές. Ως αποτέλεσμα της καταδίωξης για την Πρόκνη είναι η μεταμόρφωσή της σε αηδόνι, ενώ για τη Φιλομήλα σε χελιδόνι (*quarum petit altera silvas, / altera tecta subit*, 668-669). Ο βάρβαρος ξιφήρης διώκτης τους γίνεται

³⁸ *Oliensis apud Newlands* (159).

³⁹ Παπαγγελής (2009: 199).

⁴⁰ Marder (1992: 161).

τσαλαπετεινός με λοφίο - κράνος και ράμφος - ξίφος, πολεμική εξάρτηση που και εκείνος θα φέρει αιώνια (*prominet inmodicum pro longa cuspidē rostrum; nomine erops volucris, facies arma videtur, 661-674*).⁴¹

Συμπεράσματα

Ο Οβίδιος εντός των *Μεταμορφώσεων* αφιερώνει αρκετό χώρο στην περιγραφή πλήθους βιασμών και αναφέρεται τόσο στην πράξη καθ' εαυτή όσο και στις συνέπειές της. Υπό αυτό το πρίσμα, ο βιασμός φαίνεται να είναι πάντα ή δυνητικά παρών απειλώντας την ταυτότητα του εκάστοτε θύματος.⁴²

Όσον αφορά στην πρώτη ιστορία, εκείνη του Ερμαφρόδιτου και της Σαλμακίδος (Οβ. *Met.* 4. 4.271-388), εκείνο που προκαλεί αναμφίβολα εντύπωση είναι η έμφυλη διάσταση του βιασμού: υπό την έννοια αυτή, ο θηρευτής είναι μια γυναίκα και το θήραμα ένα νεαρό και άμαθο στον έρωτα αγόρι. Ο αναγνώστης δεν παρακολουθεί την ερωτική ιστορία δύο αθώων νέων (όπως, για παράδειγμα, την ιστορία του Πύραμου και της Θίσβης που προηγείται)⁴³ ή δύο έμπειρων θεών (όπως του Άρη και της Αφροδίτης),⁴⁴ αλλά εκείνη ενός παρθένου αγοριού που αποφεύγει τις γυναίκες και μιας Νύμφης-πηγής που δηλώνει ανοιχτή στον έρωτα, τον γάμο και τη συνουσία.⁴⁵ Η τελική μεταμόρφωση και ένωσή τους σε ένα σώμα χωρίς καθορισμένο φύλο είναι σαφέστατα επηρεασμένη από την αφήγηση του Αριστοφάνη στο πλατωνικό *Συμπόσιον* περί της αρχικής φύσης του ανθρώπου ως δύο άτομα ενωμένα, τα οποία, αφού χωρίστηκαν με κεραυνό από τον Δία, ψάχνουν ατέρμονα το άλλο τους μισό.⁴⁶ Ωστόσο, ο Οβίδιος επιλέγει σε αυτό το σημείο να παρουσιάσει την αντίστροφη

⁴¹ Anderson (1972: 237).

⁴² Curran (1978: 229).

⁴³ Οβ. *Met.* 4.5-166.

⁴⁴ Οβ. *Met.* 4.167-270.

⁴⁵ Simpson (2004: 304).

⁴⁶ Πλ. *Συμπ.* 189c-193e.

πορεία της ιστορίας και να καταστήσει σαφή την κριτική στάση που τηρεί απέναντι στο αρχαίο ελληνικό πρότυπό του.⁴⁷

Η δεύτερη ιστορία, εκείνη του Τηρέως και της Φιλομήλας (Οβ. *Met.* 6.424-676), είναι μοναδική για τη φρικαλεότητα που τη διέπει και για το γεγονός ότι μέσω αυτής ο Οβίδιος τοποθετεί το ζήτημα του βιασμού εντός του κόσμου των θνητών, εγκαταλείποντας εκείνον των θεών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται τον ανθρώπινο κόσμο ως μέρος διασκέδασης όπου οι πράξεις τους δεν έχουν άμεσες για τους ίδιους συνέπειες. Το ενδιαφέρον τώρα θα στραφεί στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μπορούν να καταστήσουν τις ζωές τους ανυπόφορες εξαιτίας της αδυναμίας τους να καθυποτάξουν τα πάθη τους.⁴⁸ Ο βιασμός της Φιλομήλας δεν ικανοποιεί απλώς τις σεξουαλικές ορέξεις του Τηρέως, αλλά αντίθετα είναι δηλωτικός της επιθυμίας του βιαστή-τυράννου να κυριαρχήσει επί του θύματος και να προβεί στην πλήρη ταπείνωσή του.⁴⁹ Το γεγονός επιβεβαιώνει η διττή υπόσταση του βιασμού της κόρης και η κατ' εξακολούθηση εκμετάλλευση του σώματός της από τον σύζυγο της αδελφής της. Ακόμη, θίγει την επιτακτική ανάγκη τιμωρίας (*ræna*) του δράστη με στόχο την κάθαρση των θυμάτων και την απόδοση δικαιοσύνης, έννοιες που προσεγγίζονται για πρώτη φορά μέσα στις *Μεταμορφώσεις*.

Από τα ανωτέρω, λοιπόν, προκύπτει ότι τα περιστατικά βίας που τέθηκαν υπό εξέταση δεν λαμβάνουν χώρα εντός ενός ηρωικού πλαισίου και κατευθύνονται πάντα προς τους αδύναμους λόγω ιδιότητας, ομορφιάς και φύλου,⁵⁰ εδραιώνοντας τον θύτη ως αρπακτικό κτήνος που επιζητά σεξουαλική και ηθική ικανοποίηση, εν γένει.

⁴⁷ Η αφήγηση του Αριστοφάνη στο *Συμπόσιον* αξιοποιείται και από τον Αχιλλέα Τάτιο, μυθιστοριογράφο του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., στο έργο του *Τά Κατά Λευκίππην καί Κλειτοφῶντα*, όπου ο κεντρικός ήρωας βλέπει σε όνειρο ότι είναι ενωμένος σε ένα σώμα με την ετεροθαλή αδελφή και μέλλουσα σύζυγό του Καλλιγόνη. Από αυτήν αποκόπτεται βίαια, κατόπιν της παρέμβασης μιας ηλικιωμένης γυναίκας. Το όνειρο είναι δυσοίωνα και δηλωτικό της εξέλιξης της υπόθεσης (Αχ. 1.3.4-5).

⁴⁸ Anderson (1997: 220).

⁴⁹ Curran (1974: 235).

⁵⁰ Newlands (2017: 141).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Παπαγγελής, Θ. Δ. (2009), *Σώματα που άλλαξαν την θωριά τους. Διαδρομές στις Μεταμορφώσεις του Οβιδίου*, Θεσσαλονίκη: Gutenberg.

Τσοχαλής, Θ. (2009), *Οβιδίου Μεταμορφώσεις με έμμετρη απόδοση στη νέα ελληνική*: Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Anderson, W.S (1972), *Ovid's Metamorphoses: Books 6-10*. Norman: University of Oklahoma Press.

Anderson, W.S (1997), *Ovid's Metamorphoses: Books 1-5*. Norman, University of Oklahoma Press.

Bernstein, N.W. (2011), "Locus amoenus and locus horridus in Ovid's *Metamorphoses*", *Wenshan Review of Literature and Culture*: 5.1, 67-98.

Curran, L.C. (1978), "Rape and rape victims in the *Metamorphoses*", *Arethusa* 11: 213-241.

Jacobsen, G.A. (1984), "Apollo and Tereus: Parallel Motifs in Ovid's *Metamorphoses*", *CJ* 80.1: 5-52.

Keith, A. (2009), *Sexuality and Gender* in P.E. Knox (ed.), *A Companion to Ovid*, Malden (MA) - Oxford (UK): Wiley-Blackwell: 355-369.

Kaufhold, S.D. (1997), "Ovid's Tereus: Fire, Birds, and the Reification of Figurative Language", *CP* 92.1: 66-71.

Marder, E. (1992), "Disarticulated Voices: Feminism and Philomela", *Hypatia* 7.2: 148-166.

Newlands, C.E. (2017), *Violence and Resistance in Ovid's Metamorphoses* in M.R Gale, J.H.D Scourfield (eds.), *Texts and Violence in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Parry, H. (1964), "Ovid's *Metamorphoses*: Violence in a Pastoral Landscape", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 95, 268-282.

Romano, A.J. (2009), "The Invention of Marriage: Hermaphroditus and Salmacis at Halicarnassus and in Ovid", *CQ* 59.2: 543-561.

Segal, C. (1998), "Ovid's Metamorphic Bodies: Art, Gender, and Violence in the "Metamorphoses", *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, Third Series 5.3: 9-41.

Simpson, M. (2004), *The Metamorphoses of Ovid*. University of Massachusetts Press.